

Rusiškasis konservatyvizmas kaip naujoji ideologija

Dr. Vilius Ivanauskas, Rytų Europos studijų centro vyr. analitikas

2014 m. rugpjūčio 14 d. Jaltoje sakydamas kalbą įvairių partijų atstovams Rusijos prezidentas Vladimiras Putinas pareiškė, jog Krymas gali suvaidinti svarbų vaidmenį vienijant Rusiją, tapti istoriniu ir dvasiniu šaltiniu įveikiant raudonųjų ir baltųjų susipriešinimą bei išgydant Rusijai dramatiško XX a. žaizdas.¹

Šio dešimtmečio pradžioje kur kas ryškesnės nei anksčiau tapo vidinės įtampos, susijusios su Rusijos režimo specifika, etnofederaline struktūra ir etninio nacionalizmo priešpriešomis. Kaip atsakas į tai iš režimo pusės sustiprėjo poreikis naudoti ideologines priemones, kurios leistų šias įtampas mažinti. Žvelgiant istoriškai pastaruosius pusantro šimto metų Rusijoje vyravo kelios idėjinės linijos, kurios tarpusavyje smarkiai konkuravo, veikė politinius procesus. Tačiau išskirtinį vaidmenį ne kartą užėmė eurazianistinė linija, kurios elementai buvo taikomi netgi SSRS laikais.

XIX a. išryškėjo vadinamųjų zapadnikų (adaptavusių liberalias ir progresyvias idėjas) bei slavofilų linijos.² Imperijos valdžia į kai kurias jų idėjas atsižvelgdavo modernizuodama Rusijos valdymą, formuodama slavų kultūrinę

tapatybę ar plėsdama rusų kalbos įtaką, tačiau integravo jas į eurazianistinę kryptį (pvz., filosofo Konstantino Leontjevo idėjos), neleisdama plisti imperijai „žalingoms“ laikysenoms. Bolševikų revoliucija nulėmė progresyvosios linijos išikūnijimą į marksistinę-leninistinę ideologiją. Sovietinė Rusija transformavosi į Sovietų Sąjungą ir jau Josifo Stalino valdymo pabaigoje de facto atsisakė pasaulinės revoliucijos idėjos, revoliucingumą keitė imperijos stiprinimo elgsena.³ Ideologiniu lygiu tai reiškė palaipsnių atsitraukimą nuo išgrynintų marksistinių-leninistinių nuostatų taikymo, pagal poreikį iš dalies atsiveriant balansavimui. Pavyzdžiui, Leonido Brežnevo valdymo metu galima stebėti didesnę atsigrėžimą į rusiškąjį etnokultūrinį veiksnį, SSKP lygiu atkreipiant dėmesį net į savotišką „rusiškojo ordino“ elementą.⁴

Žlugus SSRS B. Jelcino valdymo laikotarpiu matyti ne vien bandymas išsaugoti Rusijos teritorinį integralumą, bet ir santykinai didelis atsivėrimas Vakarams, suteikiant plačią erdvę liberalų demokratų kursui. Tačiau net ir tuo metu neoimperialistinė elgsena buvo svarbu (pvz., Primakovo „praktinio realizmo“ paradigma). Tuo tarpu V. Putino režimas irgi ne kartą balansavo tarp skirtingų ideologijų, tačiau reaguojant į vidines įtampas palaipsniui iš naujo pradėta žvelgti į eurazianizmą palaikančią neoimperialistinę liniją. Ji apsibrėžė aiškų traukos centrą – remti stiprią ir savitą

¹ Ефременко, Д. В., „Фабрики мысли и внешнеполитическая повестка современной России“, Политическая наука, № 3: Социальные и политические функции академических и экспертных сообществ, ред.-сост. номера В. С. Авдонин, О. Ю. Малинова, 2015., p. 91–112.

² Pursiainen, C., Patomäki, H., „The state and society in contemporary Russian political thought“, Baltic and East European Studies, 3: Contemporary Change in Russia: In from the Margins?, ed. E. Rindzevičiūtė, Huddinge: Södertörns Högskola, 2004, p. 55–93.

³ Fainsod, M., How Russia is Ruled, revised edition, Cambridge: Harvard University Press, 1963.

⁴ Байгушев, А., Русский орден внутри КПСС. Помощник М. А. Суслова вспоминает..., Москва, Алгоритм, 2006.

civilizacinę raidą turinčios Rusijos idėją, dalį Vakarų standartų įvardinti kaip žalingus, derinti etnokultūrinę rusišką tapatybę su istoriniu daugiaetniškumu, pirmiausiai remti imperinę Rusijos kultūrinę ir politinę tapatybę. Ši linija šiuo metu plėtojama kaip rusiškasis konservatyvizmas.

Rusiškasis konservatyvizmas imtas plėtoti imperinio diskurso apie Rusijos civilizaciją ir jos santykį su valstybe rėmuose, jungiant šias idėjas su geopolitinėmis eurazianistų doktrinomis, kartu detalizuojant ne vien geopolitinę valstybės kryptį, bet ir sociokultūrinės tapatybės sritį, kuri varijavo nuo etninio rusiškumo (ruskyi) iki politinio rusiškumo (rossyan). Pastarajai kryptčiai buvo atiduodama pirmenybė.

Jau antroje V. Putino valdymo kadencijoje (2004–2008 m.) buvo matyti gana aktyviai plėtojama valstybinio patriotizmo kryptis, įgaunanti pabrėžtiną antivakarietiškumo bei Rusijos alternatyvumo laikyseną. Tai galėtų būti pirmasis etapas. Tačiau reaguojant į 2011–2012 m. protestus, V. Putino sugrįžimą į valdžią, atskirų silovikų (D. Rogozino, N. Patrušev) įtakos sustiprėjimą, valstybinio patriotizmo ideologijos konstravimas buvo pastūmėtas į naują lygį. Formuojama rusiškojo konservatyvizmo kryptis vienu metu kūrė pagrindą ir Rusijos nacionalinei tapatybei, ir jos poveikiui Rusijos užsienio politikoje. Naujasis konservatyvizmas įgavo naują pagreitį per 2011–2012 m. protestus ir aktyviai veikiant tokiems naujiems jauniems opozicijos lyderiams kaip Aleksejus Navalnas, Sergejus Udaltsovas ar Vladimiras Milovas.

2012 m. prezidento rinkimų kampanijos metu stačiatikių bažnyčios patriarchas Kirilas Rusijos televizijos užsklandose ne kartą perspėjo, jog „tikras rusas neina protestuoti prieš valdžią“. Per protestus išryškėjusi visuomenės poliarizacija⁵ rodė, jog valdžiai išlaikyti buvo reikalingi aktyvūs veiksmai ir integruojanti ideologija. Strateginiu lygiu būtina minėti nuolat posėdžiaujančią Saugumo tarybą, kurią

sudaro 11 nuolatinių narių – aukščiausio rango Rusijos pareigūnai (pirmininkas – pats prezidentas, Tarybos sekretorius – buvęs FSB vadovas N. Patruševs, nariai: ministras pirmininkas, užsienio reikalų ir vidaus reikalų ministrai, jėgos struktūrų vadovai ir kiti atsakingi pareigūnai) – ir 15 nenuolatinių narių. Taryba aktyviai rengė svarbiausius strateginius dokumentus, pavyzdžiui, Nacionalinio saugumo strategiją (2009 m.), naująją karinę doktriną (2009–2010 m.) ir kitus nutarimus, susijusius su vidaus bei užsienio politikos klausimais, įtvirtino svarbiausias politines linijas ir dominuojančius ideologinius diskursus, kurie tapo svarbiu neoimperialistinės laikysenos pamatu. Svarbu tai, jog ši Taryba aktyviai būrė darbo grupes, į kurias buvo įtraukiami svarbiausių mokslo institucijų atstovai. Pavyzdžiui, rengiant Nacionalinio saugumo strategiją darbo grupėse dalyvavo 104 asmenys, iš kurių maždaug 60 proc. – svarbiausių mokslo įstaigų vadovai, jų pavaduotojai.⁶

Šalia jau anksčiau minėto RISS analitinio centro būtų paminėtinas ir 2012 m. įkurtas Socialinių-ekonominių ir politinių tyrimų institutas⁷. Jis akivaizdžiai prisidėjo rengiant konservatyviąją ideologiją. Į darbo grupes, įvairius skaitymus apie konservatyvizmą (pvz., išskirtinas „Berdiajevo skaitymų“⁸ forumas) buvo kviečiami nebūtinai konservatyviajai srovei atstovaujantys, bet išmanantys ideologijas

⁶ Овчаренко, Е., „Достойный уровень жизни – лучшая стратегия безопасности России“, Известия, № 81, 2009 05 13, <http://izvestia.ru/news/348440>, <http://www.scrf.gov.ru/news/440.html>

⁷ Žr. <http://www.isepr.ru/>

⁸ XX a. pradžios rusų filosofas ir religijos egzistencialistas Nikolajus Berdiajevas kalbėjo apie rusų nacionalinį charakterį ir trečiosios imperijos idėją. Šią kryptį jis siejo su stačiatikių tikėjimu, „šventosios imperijos“ įkūnijimu Rusijos likimu. „Berdiajevo skaitymų“ forume buvo remiamasi ir V. Putino išsakytu pozicija ginti tradicines vertybes, sieti tai su konservatyvizmu, su N. Berdiajevo idėjomis, buvo aptariama, ką liudija Krymo gražinimas, kaip pasiekti mandagų konservatyvizmą bei kaip vykdyti konservatyvizmo sklaidą Rusijos visuomenėje. Žr. <http://www.isepr.ru/en/news/The+ISEPR+Foundation+the+first+%E2%80%98Berdyaev+Readings%E2%80%99>

⁵ Torbakov, I., „The Russian Orthodox church contestations over history in contemporary Russia“.

tyrinėtojai (neretai netgi nuosaikūs veikėjai⁹). Tačiau svarbiausia linija išlieka savito konservatyvizmo plėtojimas, kurį siekiama pagrįsti ne vien etnokultūrine-religine plotme, tačiau ir geopolitine prasme. Konservatyvizmas derinamas su diskursu apie Rusijos imperiją, jos likimą ir naujus iššūkius. Itin aktyviai naudojamos Nikolajaus Berdiajevo, diplomato ir filosofo K. Leontjevo, o ypač filosofo, lingvisto, geopolitikos teoretiko Vadimo Cimburskio idėjos¹⁰, jungiančios eurazianistinę kryptį ir konservatyvizmą, apeinančios „slavofilų“ ir „vakariečių“ priešpriešą ir teigiančios, jog atsisakius pripažinti imperinio veikimo logiką Rusija bus stumiami į paribį, o to nenori pripažinti nei liberalai, nei slavofilai. Taip pat remiamasi Aleksandro Dugino ir net Aleksandro Solženicyno mintimis. Jos apibendrinamos nuo 2014 m. minėto instituto leidžiamame žurnale „Konservatyvizmo sąsiuviniai“, kuriame spausdinamos ne vien mokslininkų, bet ir politikos ar žiniasklaidos veikėjų (pvz., Olego Morozovo¹¹, Dmitrijaus Kiseliovo¹² ir kt.) mintys.

⁹ Sociologė O. Malinova interviu metu įvardija dalyvavimo tokiose diskusijose patirtį. Anot jos, svarbus būtų ir nuo 2014 m. publikuojamas žurnalas „Konservatyvizmo sąsiuviniai“ (Тетради по консерватизму), skirtas pristatyti pagrindinėms plėtojamo konservatyvizmo linijoms. Apie tai: V. Ivanausko interviu su Rusijos sociologe O. Malinova 2015 m. lapkričio 6 d.

¹⁰ Тетради по консерватизму, № 1, 2015, http://www.isepr.ru/upload/Tetradi%2015_1.pdf. Pavyzdžiui, žurnalą „Konservatyvizmo sąsiuviniai“ sociologė O. Malinova išskiria kaip svarbią šios ideologijos konstravimo ašį. Apie tai: V. Ivanausko interviu su Rusijos sociologe O. Malinova 2015 m. lapkričio 6 d.

¹¹ Pavyzdžiui, 2011 m. jis skelbė, kad socialinis konservatyvizmas turi tapti svarbiausia Rusijos idėjine ašimi, kuri išryškintų Rusijos civilizacijos ypatybes, būtų tinkama atsakyti į esamus pasaulio iššūkius (pvz., didėjančią daugiapoliškumą), stiprintų Rusijos lyderystę bei pagrįstų svarbų Rusijos vaidmenį Eurazijoje. Žr. Морозов, О., „Основные положения социально-консервативной идеологии“..

¹² D. Kiseliovas, remdamas konservatyvizmo kryptį, išskiria V. Putino paramą N. Berdiajevo idėjoms ir teigia, jog toks konservatyvizmas ne trukdo žengti į priekį, bet trukdo žengti atgal. Žr. Киселев, Д., „Когда ничто не свято, когда ничто не сдерживает“, Тетради по консерватизму, № 1, 2014, p. 19–26, Бердяев, Н. А.,

Vis svarbesnis darėsi Rusijos bažnyčios ir jos vadovų, ypač patriarcho Kirilo, vaidmuo. Jis kalbėjo politiniais klausimais ne tik per 2012 m. prezidento rinkimų kampaniją, bet ir prieš pat Ukrainos įvykius bei jų metu. Didžios istorijos naratyvams ir tradicijai tapus svarbiomis priemonėmis mažinant didėjančią visuomenės poliarizaciją bei mobilizuojant „Rusijos daugumą“, stačiatikių bažnyčios ir Kirilo vaidmuo buvo labai reikšmingi įtvirtinant analogijas tarp praeities įvykių, tradicijų ir dabarties aktualijų (pvz., patriarchas Kirilas kalbėjo apie vidaus išdavikus bojarinus, prieš kelis šimtus metų atvėrusius kelių lenkų kariuomenei)¹³. Stačiatikių bažnyčia, kaip dvasinio ir kultūrinio tęstinumo pamatas, padėjo valdžiai išlaikyti bizantišką tradiciją, režimui ieškant istorinių argumentų Vakarams Rusiją parodyti kaip atskirą civilizaciją.¹⁴ Juolab viena iš kelių dominuojančių Rusijos bažnyčios linijų siekia apjungti ir sovietų patirtį, pritraukti prosovietiškausi nusiteikusius asmenis į cerkvę¹⁵, priartinti konservatyvius komunistus prie rusiškojo tradicionalizmo. Patriarcho Kirilo įsitraukimas neapsiribojo vien stačiatikių bažnyčios parama V. Putino valdymui, bet ir sistemiskai prisidėjo plėtojant rusiškąjį konservatyvizmą. Rusijos bažnyčios vadovas savo autoritetu remia diskursą, kad Rusija yra svarbiausias krikščioniškų vertybių forpostas, Rusija kur kas labiau nei Europos valstybės saugo dorovingumą, neišduoda principų, nepasiduoda žalingoms „progresyvioms“ vertybėms¹⁶, nuo kurių Vakarai kenčia.¹⁷ Netgi

Собрание сочинений, т. 4: Духовные основы русской революции (статьи 1917–1918 гг.), Париж: YMCA-Press, 1990, p. 321.

¹³ Torbakov, I., „The Russian Orthodox church contestations over history in contemporary Russia“, p. 146–148.

¹⁴ Ten pat, p. 154–155.

¹⁵ Mitrokhin, N., „The Russian Orthodox church in contemporary Russia: structural problems and contradictory relations with the government, 2000–2008“, Social Research, vol. 76, no. 1, 2009, p. 299.

¹⁶ Robinson, J., „Head of Russian Orthodox church: 'Rise of ISIS is because 'godless' world has accepted homosexuality“, 18 January 2016, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3405056/Head-Russian-Orthodox-Church-Rise-ISIS-world-accepted-homosexuality.html>

yra pastebėta Kirilui būdingo žodyno leksika: jis viešai dažnai naudoja tokius santykį su patriotizmu žyminčius žodžius ir frazes kaip maištas (smuta), suverenitetas, išdavystė, nepriklausomybės praradimas, modernizacija ir tradicija, patriotai ir bešakniai kosmopolitai, keliaklupsčiavimas prieš Vakarus.¹⁷

Akcentuoti kitoniškumą nuo Vakarų tapo viena svarbiausių rusiškojo konservatyvizmo linijų, kuri pateisina Rusijos valdžios priešišumą žmogaus teisių „intervencionizmui“, svetimoms vertybėms atstovaujančiai opozicijai, įtvirtina Rusiją kaip „dvasinę imperiją“. Ukrainos įvykių ir kituose panašiuose kontekstuose šią liniją aktyviai populiarina ir Rusijos žiniasklaida (pvz., Dmitrijaus Kiseliovo, Vladimiro Solovjovo laidos), strategai technologai (ypač RISS ekspertai), taip pat artimiausi V. Putino rato žmonės ar kiti įtakos siekiantys veikėjai. Galima matyti, jog rusiškąjį konservatyvizmą plėtojantis diskursas nesikoncentruoja ties etnokultūrine rusiškumo mobilizacija (nors siekia ją pasitelkti), tačiau daugiau dėmesio skiria civilizaciniam Rusijos dėmeniui, kurį lengviau sieti ir su geopolitiniais tikslais, kalbėjimu apie imperiją, ir pan.

Siekama adaptuoti ir daugiaetninės Rusijos paveldą, reaguoti į etninę veiksnį, siūlant kurti savąjį konservatyvizmą, tuo pačiu užimant poziciją prieš liberalius ir kosmopolitiškus Vakarus. Čėčėnijos vadovo R. Kadyrovo pavyzdys akivaizdžiai parodo, kaip aktyvūs etninių mažumų lyderiai gali įsijungti į šią retoriką bei ją pasitelkdamis stiprinti savąją įtaką valdžios aplinkoje. R. Kadyrovas šią konservatyvizmo liniją pratęsia pamažu įtvirtindamas musulmoniškąsias „praktikas ir moralę“ Čėčėnijoje, tačiau tuo pačiu kalba imperijos vardu, nurodydamas liberaliems Vakarams pasidavusius opozicijos veikėjus (pvz., Michailą Kasjanovą, Vladimirą Kara-

Murzą). Imperiniame kontekste naudojamas rusiškasis konservatyvizmas įvairiems Rusijos viešojo diskurso dalyviams garantuoja Rusijos politikos elito dėmesį, institucinę paramą, mobilizuoja Rusijos visuomenės daugumą.

¹⁷ „Ethnic conflicts should not be solved by means of violence – Patriarch Kirill“, 2014 01 07, http://sputniknews.com/voiceofrussia/news/2014_01_07/Ethnic-conflicts-should-not-be-solved-by-means-of-violence-Patriarch-Kirill-6869/

¹⁸ Torbakov, I., „The Russian Orthodox church contestations over history in contemporary Russia“, p. 151–152.